

Krajobraz wiejski w modelowym systemie opracowań planistycznych

Preservation of rural
landscape by planning
system. The model
of landscape planning
framework

Kształtowanie krajobrazów wiejskich

Shaping
the rural countryside

Kształtowanie obszarów wiejskich jest to celowa i świadoma działalność człowieka mająca na celu ukształtowanie takiego stanu środowiska, w którym funkcje pełnione przez obszary wiejskie będą uwzględniały zasady rozwoju zrównoważonego. Formą takiej działalności są prace urządzenioworolne prowadzone na obszarach wiejskich. We wszystkich etapach tych prac należy zarówno w fazie projektowej jak i wykonawczej, uwzględniać uwarunkowania krajobrazowe¹.

Uwarunkowania krajobrazowe są wynikiem szeregu związków występujących między wszystkimi elementami środowiska, tj. rzeźbą terenu, klimatem, warunkami wodnymi, glebą, światem roślinnym i zwierzęcym. Mają one bezpośredni wpływ na kształtowanie krajobrazów wiejskich.

Racjonalne kształtowanie krajobrazów wiejskich nabiera w dzisiejszych realiach coraz większego znaczenia. Zainteresowanie tą problematyką wynika z potrzeb zmian oraz z możliwości ich wprowadzenia w konkretnym środowisku. Głównym celem kształtowania krajobrazu jest uchwycenie występujących w nim związków, zależności, praw i prawidłowości oraz zapropo-

nowanie takich przekształceń, które mu zapewnią najwyższe walory estetyczne przy w miarę maksymalnych możliwościach wykorzystania społecznego i gospodarczego. Poprzez kształtowanie krajobrazu należy rozumieć również wszelkie formy oddziaływania zmierzające do złagodzenia konfliktów w relacji człowiek – środowisko.

Podstawą kształtowania harmonijnej architektury krajobrazu jest stworzenie poprawnych funkcjonalnie układów planów przestrzennych oraz nadanie im, poprzez odpowiednią kompozycję, możliwości przeniesienia w konkretny teren. Należy pamiętać, że powinno tu mieć miejsce wkomponowanie przyszłej wizji projektowanego zespołu w istniejącą panoramę.

Projektowanie krajobrazu jest związane z:

- racjonalnym wykorzystaniem zasobów środowiska,
- dążeniem do ochrony naturalnych elementów krajobrazu,
- zabiegami koniecznymi do zapobieżenia zmianom wywołanym przez gospodarkę,
- usuwaniem szkód powstałych w wyniku działalności człowieka,
- utrzymaniem (pielęgnacją) już ukształtowanego krajobrazu.

Przy kształtowaniu krajobrazu powinno się wykorzystać naturalną rzeźbę terenu, uwzględniając jego piękno oraz utrzymywać lub rozwijać jego wartości przyrodnicze. W tym kontekście można dokony-

wać zmian: rzeźby terenu, układu roślinności, warunków wodnych oraz elementów infrastruktury. Kształtowanie rzeźby terenu jest jednak zabiegiem bardzo kosztownym, a wprowadzenie zbiorników wodnych wymaga występowania odpowiednich uwarunkowań glebowych. Głównym naturalnym tworzywem w kształtowaniu przestrzeni staje się więc roślinność. Za jej pomocą można podkreślić kręte linie cieków wodnych, zasłaniać budynki oraz podkreślać pożądane elementy rzeźby terenu. Akcentowanie roślinnością skrzyżowań dróg (przy zachowaniu dobrej widoczności dla pojazdów), stosowanie przerw w miejscach widokowych, zamykanie wzrokowo odcinków dróg przy zmianie ich kierunku itp. stanowią przykłady właściwego postępowania się roślinnością w krajobrazie. Ponieważ człowiek, kształtując przestrzeń, wykorzystuje tu głównie roślinność oraz elementy infrastruktury, zatem należy główny nacisk kłaść na projektowanie zieleni, bowiem wprowadzanie infrastruktury może stanowić element obcy w krajobrazie.

Urządzenia techniczne takie, jak: drogi, mosty, linie telekomunikacyjne itp., oraz towarzyszące im budowle nie rażą w krajobrazie, jeśli będą odpowiednio wkomponowane, tj. dopasowane do otoczenia. Jeżeli sąsiedztwo urządzeń technicznych zostanie wzbogacone terenami zieleni – mogą one wzbogacić krajobraz i nadać mu odrębne piękno. Zieleni będzie wtedy podkreślać ele-

menty techniczne, przerywać monotonię długich odcinków dróg, czy jednostajnej zabudowy.

Projekty krajobrazowe w systemie opracowań planistycznych

The landscape studies in the planning system

Głównym narzędziem wykorzystywanym w kształtowaniu krajobrazu obszarów wiejskich powinny się stać projekty krajobrazowe. Podstawą do sporządzenia projektów krajobrazowych jest znajomość dynamiki przyrody i działań ludzkich w połączeniu z wynikami analizy krajobrazu. Projekty te wykonuje się w celu znalezienia jak najlepszych rozwiązań przestrzennych, ze szczególnym uwzględnieniem walorów krajobrazowych terenu – czyli jego wartości ekologicznych, estetycznych, widokowych i kulturowych, ukształtowanych przez siły przyrody i przekształconych w wyniku działalności człowieka.

Projekty krajobrazowe powinny być przekazywane gminom w celu ich realizacji. Należy opracować i przedstawić zalecenia i narzędzia, za pomocą których będzie możliwe wprowadzenie zmian w układzie przestrzennym i funkcjonalnym obszaru. Wszystkie ingerencje w krajobraz mogą mieć miejsce, gdy większość mieszkańców je aprobuje i jest

gotowa współdziałać we wprowadzaniu zmian.

Projekty krajobrazowe, które w krajach Europy Zachodniej są pomocnym narzędziem przy kształtowaniu obszarów wiejskich, w Polsce realizuje się tylko dla parków krajobrazowych, parków narodowych oraz przy renaturyzacji cieków wodnych. Praca architekta krajobrazu w Polsce skupia się głównie na projektowaniu zieleni na działkach budowlanych i na terenach miejskich. Natomiast na obszarach wiejskich kształtowanie krajobrazu jest najczęściej dziełem przypadku. Dopiero od niedawna niektóre elementy przestrzeni wiejskiej zaczęto analizować pod tym kątem. Dostosowanie rozwiązań polskich do wymogów Unii Europejskiej wymusza zatem konieczność znacznego rozszerzenia zakresu zainteresowań zawodu architekta krajobrazu.

Prace nad kształtowaniem krajobrazu na obszarach wiejskich stają się dziś jednym z głównych problemów planowania przestrzennego.

Ze względu na zakres, w proponowanym modelu prac kształtujących krajobraz obszarów wiejskich zostały wyodrębnione dwa odrębne etapy, a mianowicie:

- etap planistyczny,
- etap projektowy.

W obydwu tych etapach, ze względu na szczegółowość rozważanej problematyki – wyodrębnia się z kolei dwa rodzaje opracowań: ogólne i szczegółowe.

Schemat modelu prac kształtujących krajobraz (źródło: opracowanie własne)

Etap	Rodzaj opracowania i stopień szczegółowości	Rodzaj opracowania planistycznego lub projektowego
Planistyczny	Plan kształtowania krajobrazu obszarów wiejskich ogólny	Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy
Planistyczny	Plan kształtowania krajobrazu obszarów wiejskich szczegółowy	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego
Projektowy	Projekt kształtowania krajobrazu obszarów wiejskich odrębny	Odrębny projekt krajobrazowy
Projektowy	Projekt kształtowania krajobrazu obszarów wiejskich uzupełniający	Uzupełniające projekty krajobrazowe do projektów innych prac urządzenioworolnych

Takie wyodrębnienie etapów i stopni szczegółowości pozwala na ich przypisanie do różnych rodzajów opracowań planistycznych funkcjonujących w naszym kraju i powiązanie ich z projektami różnych prac przekształcających obszary wiejskie. Zaproponowany model prac kształtujących krajobraz obszarów wiejskich przedstawia schemat.

W ramach etapu planistycznego należy opracować plan kształtowania krajobrazu, projekt zaś ma być narzędziem realizacji opracowania planistycznego.

Ogólny plan kształtowania krajobrazu obszarów wiejskich powinien stanowić załącznik do studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, zaś plan szczegółowy być załącznikiem do miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Zarówno plan ogólny, jak i szczegółowy należy sporządzać w formie operatu zawierającego część opisową i kartograficzną.

Skala map będzie tu uzależniona od skali map wykorzystywanych do opracowań planistycznych i powinna być z nimi kompatybilna. Będą to więc skale w przedziałach: 1:25 000 – 1:10 000 przy planach ogólnych, 1:10 000 – 1: 1000 przy planach szczegółowych. Proponowany zakres treści planów przedstawia tabela obok.

Główne elementy treści projektów kształtowania krajobrazu	
Projekty odrębne	Projekty uzupełniające
lokalizacja: <ul style="list-style-type: none"> • elementy punktowe, • elementy liniowe, • elementy powierzchniowe. 	warunki realizacji zabiegu urządzenioworolnego zapewniające kształtowanie krajobrazu w zakresie odpowiadającym danemu zabiegowi (zalecenia realizacyjne, bezwzględne nakazy i ograniczenia),
parametry elementów wprowadzanych do krajobrazu: <ul style="list-style-type: none"> • rodzaj roślinności lub typy innych elementów, • punkty sąsiednie, • formy przestrzenne, • formy kolorystyczne, • układy przestrzenne. 	zakres dodatkowych czynności, jakie należy wykonać przy realizacji danej pracy urządzenioworolnej,
termin i okres wprowadzania poszczególnych elementów do środowiska,	koszty dodatkowych prac.
uzasadnienie celu realizacji projektu,	
koszty realizacji projektu,	
zalecenia związane z zachowaniem i pielęgnacją wprowadzonych elementów krajobrazowych.	

Źródło: opracowanie własne

Projekty kształtowania krajobrazu mają być narzędziem realizacji ustaleń szczegółowych planów kształtowania krajobrazu obszarów wiejskich. W zależności od różnych sytuacji terenowych projekty te mogą mieć charakter odrębny lub uzupełniający. Projekty odrębne będą rozwiązywać podstawowe zagadnienia kształtowania krajobrazu, zaś w uzupełniających – krajobraz stanowić będzie dodatkowy element analizy. W przypadku projektów uzupełniających, a więc kształtujących krajobraz niejako *przy okazji* ich treść będzie uzależniona od rodzaju wykonywanej pracy urzędnioworolnej. Będzie on dotyczył tych elementów krajobrazu, na które dana praca ma wpływ.

W przypadku projektów odrębnych, ich przedmiotem jest krajobraz jako taki, dlatego też mają one rozwiązać problem kształtowania krajobrazu w sposób kompleksowy. Główne elementy treści projektów kształtowania krajobrazu przedstawia tabela.

Możliwości zastosowań projektów krajobrazowych

The implementation of landscape projects

Zgodnie z przyjętym modelem kształtowania krajobrazu, zadaniem projektów jest realizacja ustaleń za-

Treść planów kształtowania krajobrazu obszarów wiejskich	
Plan ogólny	Plan szczegółowy
1. Ocena stanu krajobrazu obszaru gminy wykonana metodami ogólnymi (podstawowym polem oceny może być tu obszar obrębu ewidencyjnego lub pola regularnych figur o powierzchni od 50 do 100 ha). Można tu zastosować np. metodę WNET.	1. Ocena stanu krajobrazu metodami szczegółowymi. Zaleca się tu wykorzystanie jednej z poniższych metod: Söhngena, krzywej wrażeń, metody oceny walorów krajobrazu.
2. Wyodrębnienie obszarów o podobnych <i>stanach</i> krajobrazu z pogrupowaniem na obszary: <ul style="list-style-type: none"> • krajobrazu o charakterze rezerwatu, • krajobrazu o charakterze parkowo-krajobrazowym, • krajobrazu chronionego, • krajobrazu wymagającego przekształceń, • krajobrazu zdewastowanego. 	2. Wyodrębnienie krajobrazów: <ul style="list-style-type: none"> • wymagających zachowania, • wymagających dowartościowania, • wymagających przekształceń.
3. Wskazanie zakresu prac koniecznych do wykonania przy kształtowaniu założonego typu krajobrazu.	3. Wskazanie obszarów wymagających różnych działań krajobrazowych.
	4. Ustalenie zasad i warunków kształtowania krajobrazu, w tym podanie różnych elementów krajobrazowych.
	5. Ustalenie linii rozgraniczających różne typy krajobrazu, które mają być utworzone.
	6. Określenie prognozy skutków zmiany krajobrazu.

wartych w planach kształtowania krajobrazu. Projekty te mogą być wykonywane jako odrębne lub jako uzupełniające.

Projekty odrębne kształtowania krajobrazu powinny mieć charakter projektów technicznych, a więc stanowić narzędzie realizacji ustaleń planu w konkretnej przestrzeni. Powinny zatem dawać odpowiedzi na podstawowe pytania o charakterze realizacyjnym. Można je sformułować następująco:

- jakie elementy krajobrazu i o jakich parametrach należy wprowadzić do środowiska,
- gdzie proponowane elementy należy zlokalizować,
- w jakim czasie należy je wprowadzić,
- kto może być realizatorem projektu,
- jakie są orientacyjne (i niekiedy dokładne) koszty realizacji projektu.

Do głównych czynników, na które należy zwrócić uwagę przy wyborze gatunku roślin kształtujących krajobraz – należą:

- wymagania siedliskowe,
- wymagania klimatyczne,
- parametry techniczne roślin (szybkość wzrostu, kształt korony, osiągnięte rozmiary, pora kwitnienia, itp.).

W przypadku realizacji różnych prac urządzeniowych można niejako *przy okazji* kształtować krajobraz lub odpowiednio uwzględnić elementy krajobrazu przy opracowywaniu projektów i realizacji tych prac. Zakres **projektów uzupełniających** będzie zatem zależał od rodzaju wykonywanej pracy urządzeniowej. Inne bowiem będą tu zasady np. przy scaleniu gruntów, a inne przy projektowaniu dróg na obszarach wiejskich.

Poniżej podano przykłady zastosowania opisanego projektu kształtowania krajobrazu dla wybranych prac urządzeniowych (scalenia gruntów oraz projektowania dróg).

Przykład 1: scalenie gruntów

Przy projektowaniu granic należy dążyć do tego, aby projektowana sztuczna granica miała jak najbardziej naturalny charakter. Nie można opierać się tylko na zasadzie, że musi ona odciąć określoną powierzchnię, czy powinna biec równolegle bądź prostopadle do założonej linii. Granica w miarę możliwości powinna

odcinać obszary jednorodnie ekologicznie, z których każdy będzie miał różne warunki glebowe i wodne, różny stopień trudności uprawy i tym samym różne walory siedliskowe. Powinna więc biec po granicy tzw. ekokonturu (konturu o jednorodnych warunkach siedliskowych). W terenach urzeźbionych granice powinny biec równolegle do warstwic, w terenach równinnych zaś w zasadzie dowolnie, ale jeśli nie powoduje to konfliktu z innymi uwarunkowaniami – równolegle do kierunku N-S.

Ważnym elementem, brany również pod uwagę przy projektowaniu granicy władania między poszczególnymi użytkownikami, jest woda. W związku z uwzględnieniem zasad ekologii, przy wyznaczaniu granic przebiegających na zbiornikach wodnych należy uwzględnić występowanie wokół nich stref ochronnych. Bardzo często granicą tą jest granica tej strefy.

Wyznaczanie granicy na ciekach płynących (rzekach, rowach melioracyjnych) lub na wodach stojących znajdujących się w jeziorach i innych zbiornikach, np. oczkach wodnych, ma swoje zalety. Z jednej strony poprawia walory krajobrazowe, z drugiej zaś minimalizuje koszty ich tworzenia.

Oczka wodne i zabagnienia, będące jednym z wielu elementów krajobrazu, przy których proponuje się prowadzenie granic, powinny znaleźć się na krótszych bokach działek. Spowoduje to minimalizację strat

ekonomicznych wynikających z faktu istnienia owych obszarów. Straty te są większe, jeśli jeden z tych elementów znajduje się wewnątrz działki, więc idealnym rozwiązaniem jest usytuowanie ich w rogu działki. Wyjątkiem mogą tu być tereny rekreacyjne, gdzie oczko wodne może znaleźć się w dowolnym miejscu. Nie jest już wtedy bowiem obszarem nieproduktywnym, lecz pełni konkretną funkcję.

Przykład 2: projektowanie dróg

Planowanie pasów zieleni wzdłuż dróg wymaga zachowania *rezerwy terenowej* na poboczu, rowy, ewentualne chodniki, infrastrukturę liniową oraz konieczność odsunięcia linii drzew od jezdni w celu zachowania bezkolizyjnego ruchu samochodowego i pieszego. Należy także pamiętać o możliwości niszczenia nawierzchni drogi przez korzenie drzew.

Przy projektowaniu dróg należy pamiętać o:

- wprowadzaniu zadrzewień pasmowych wzdłuż odcinków prostych dróg,
- sygnalizowaniu roślinnością mało widocznych łuków, skrzyżowań dróg,
- zasadzie sadzenia drzew i krzewów wysokich przy koronie zbocza, a roślinności niższej u jego podnóża,
- dążeniu do jak najmniejszego *rozcinania* dużych jednolitych kompleksów przyrodniczych,

- projektowaniu roślinności pełniącej funkcję izolacyjną i ochronną.

Podsumowanie

Conclusion

Prace związane z kształtowaniem krajobrazu obszarów wiejskich nabierają coraz większego znaczenia w związku z planowanym przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej. Powstaje zatem konieczność uwzględnienia tej problematyki w rozwoju obszarów wiejskich. Istnieje zatem potrzeba opracowania podstaw prawnych i technicznych wykonywania planów i projektów kształtowania krajobrazu obszarów wiejskich.

Zaproponowany model kształtowania krajobrazu obszarów wiejskich uwzględnia aktualnie istniejący system opracowań planistycznych i ich prawne właściwości. Wprowadzenie planów ogólnych kształtowania krajobrazu do studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego zapewni ich realizację w ramach polityki przestrzennej, zaś wprowadzenie planów szczegółowych kształtowania krajobrazu do miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego stworzy prawne podstawy ich realizacji.

Dla zapewnienia realizacji modelu kształtowania krajobrazu proponuje się wprowadzić do obecnie obowiązującej ustawy o zagospodarowaniu przestrzennym i do przyszłej ustawy o planowaniu i zagospoda-

rowaniu przestrzennym, w artykule dotyczącym ustaleń zawartych w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego i w miejscowym planie następującego ustępu: *plan miejscowy ustala w szczególności: warunki i zasady kształtowania krajobrazu obszarów wiejskich*².

Magdalena Nowak-Rzasa

Katedra Planowania i Zagospodarowania Przestrzennego,
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Chair of Spatial Planning,
University of Warmia and Mazury

¹ Nowak-Rzasa M., *Kształtowanie krajobrazów obszarów wiejskich poprzez prace urządzenioworolne*. Rozprawa doktorska, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Olsztyn 2001. npbl.

² Tekst powstał przed uchwaleniem ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, jednakże wniosek nie stracił swojej aktualności (przyj. red.)

